

Stanje u Kerestincu

U koncentracioni logor Kerestinec prvi su komunisti stigli sredinom maja 1941. U taj su logor, naime, prebačeni komunisti koje je krajem marta uhapsila policija Banovine Hrvatske, a doveden je i dio komunista koje su od 10. aprila hapsile ustaše.¹ Tako se u početku u Kerestincu našlo zatvoreno pedesetak komunista i antifašista, koji su bili smješteni u centralnoj zgradi bivšega dvorca. Ubrzo su počele pristizati nove grupe komunista uhapšenih u Zagrebu i pojedinim drugim mjestima, tj. kotarima (Travniku, Vinkovcima, Bijeljini). Početkom jula u Kerestincu se nalazilo više od 100 komunista i antifašista.² Među njima je bio veći broj partijskih i sindikalnih rukovodilaca i komunista intelektualaca, poznatih javnih i kulturnih radnika (vidjeti popis zatočenika u prilogu).³

Kako je već rečeno, u Kerestinec od druge polovice aprila stižu grupe drugih »nepoćudnih osoba«, poglavito Srba i Zidova. Početkom maja bilo je oko 300 takvih zatočenika, koji su zatim preseljeni u druge ustaške logore, u prvom redu u Gospić i »Danicu« kraj Koprivnice. Odatle će kasnije neki biti preseljeni u Jasenovac i ondje gotovo svi pogubljeni.⁴

Sjećanja preživjelih logoraša iz Kerestince svjedoče o karakteru zatvorskog režima i o tome kako su robijaši uspjeli vrlo dobro organizirati dnevni život.

Napad Trećeg Reicha na Sovjetski Savez, 22. juna, uzima se i ovdje kao važan međaš u politici i odnosu uprave logora prema komunistima zatvorenicima. Dotle je, naime, život u logoru bio »koliko-toliko, podnošljiv«⁵.

¹ O ustaškom logoru u Kerestincu najviše je pisao Zvonimir Komarica, jedan od preživjelih komunista koji su se probili u bijegu 13/14. jula. Osim spomenute knjige *Grobovi bez sjena* on je sličan tekst objavio pod naslovom *Kerestinec*, u ediciji *Ustanak naroda Jugoslavije* (knj. III, Beograd, 1963, str. 212-235). Isti je tekst, s manjim korekcijama i dopunama, objavljen u *Zborniku sjećanja - Zagreb 1941-1945*, sv. 1, str. 259-273 (ovdje se navodi taj prilog). Komarica je napisao i niz manjih napisa o Kerestincu.

² Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjena*, str. 13. i d.; Ivan Sibl, n. dj., str. 405. i d.

³ Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjena*, str. 18. i d. Donosi osnovne biografske podatke o navedenim zatočenicima.

⁴ *Grada za povijest NOB-e u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, sv. 1, str. 21.

⁵ Zvonimir Komarica, *Kerestinec*, str. 261. S obzirom na mogućnosti bježanja iz logora, jer su neki zatvorenici odlazili u Zagreb i Samobor zbog liječničke pomoći i tako mogli jedno vrijeme izmaknuti pažnji stražarske pratnje, Komarica navodi: »Bio je prihvaćen zaključak da se individualno ne bježi, kako se ne bi pogoršao položaj ostalih, a i sačuvala kohezija kolektiva. Više drugova, naročito bolesnici, imali su mogućnost da pobjegnu« (n. dj., str. 266). Isto navodi i jedan od zatočenika Vlado Madarević, *Zapisi iz Kerestince, Zbornik sjećanja - Zagreb 1941-1945*, sv. 1, str. 281.

Posebno se to ogledalo u mogućnosti posjeta obitelji i prijatelja, uglavnom iz Zagreba, pojedinim zatvorenicima. Dobivanje hrane, rublja i određene literature za čitanje uveliko je olakšavalo izdržavanje sve neizvjesnijega zatočeništva.⁶ Pojedine osobe, uglavnom supruge nekih zatvorenika, dobile su propusnice za posjete logoru. Franjica Budak, supruga Divka Budaka, uspjela je dobiti permanentnu propusnicu, pa je mogla češće posjećivati logor. Posredstvom nje Rade Končar je održavao vezu s komunistima u logoru.⁷

Budući da su neki komunisti u vrijeme robijanja prije rata stekli znatno iskustvo u životu i radu na robiji, u Kerestincu je život logoraša bio od početka vrlo dobro organiziran. Sve se to radilo pod vidom tzv. ekonomske zajednice. Odmah je organizirana kolektivna prehrana, kojom su potpuno upravljali zatvorenici. Organizira se ideološko-politički i obrazovni rad putem posebnih tečajeva. Glavni predavači bili su Priča, Keršovani, Cesaree i Adžija.⁸ Prema raspoloživim podacima, može se zaključiti da su zatvorenici u Kerestincu bili, u osnovi, upoznati s pripremama KPJ za oslobodilačku borbu. Tako je Franjica Budak uspjela prenijeti u logor ilegalni organ CK KPJ »Proleter« (br. 3–4–5, 1941) u kojemu je bio objavljen materijal o Majskom savjetovanju rukovodećeg aktiva KPJ u Zagrebu. Taj se materijal proučavao po grupama.⁹

Njemačka agresija na Sovjetski Savez unijela je promjene i u dotadašnju svakodnevicu kerestinečkih robijaša. O tim promjenama Zvonimir Komarica iznosi ovo sjećanje:

»Vijest o napadu Njemačke na SSSR primljena je u logoru s nadama u brzu pobjedu Crvene armije. To je bilo osobito izraženo kod nas mladih. Prevladavala je parola: 'Ovo je početak svršetka'. Optimizam starijih drugova bio je uzdržljiviji. Uglavnom su sve procjene tadašnje situacije nosile pečat vjere u snagu Crvene armije i želja da se brzo ostvari sloboda.

Sve, a pogotovu nas mlađe, iznenadila je procjena situacije koju je tada dao Otokar Keršovani. I danas, nakon toliko godina, u ušima mi odzvanjaju tiho, ozbiljno izgovorene i nekim vizionarskim pogledom popraćene riječi: 'Drugovi, ovo će biti duga i teška borba!'

Rat Sovjetski Savez – Njemačka donio je niz promjena u režimu logora i time naš život u logoru značajno izmijenio nagore. Izmijenjeni su stražari, koji su se s vremenom i sticajem prilika bili nekako zbližili s nama komunistima. U toku dana bio je zabranjen izlazak iz sobe, osim u posebno određene sate za šetnju. Uveden je nov režim posjeta, primanja paketa i slično. Članovi obitelji više nisu smjeli krišom ulaziti u logor, pa ni približavati mu se. Policajcima se, krišom, plaćala usluga da nešto prenesu zatvorenicima ili da koga propuste.«¹⁰

Zaoštreni zatvorski režim unosi još veću neizvjesnost. U subotu 5. jula odvedena je iz logora prva grupa komunista. To su bili: Božidar Adžija, Alfred Bergman, Simo Crnogorac, Otokar Keršovani, Ivan Korski, Ivan Krndelj, Ivo

⁶ Vlado Mađarević, n. dj., str. 278. i d.

⁷ Franjica Budak, n. dj., str. 291.

⁸ Osim navedenih sjećanja Komarice i Mađarevića, o tome usp. i: Dragutin Dakić, *Proboj iz Kerestincu, Zbornik sjećanja - Zagreb 1941-1945*, sv. 1, str. 275-276.

⁹ Zvonimir Komarica, *Grobovi bez sjena*, str. 48.

¹⁰ Zvonimir Komarica, *Kerestinec*, str. 264.

Kuhn, Ognjen Priča, Zvonimir Richtman i Sigismund Kraus. Istoga dana vraćen je Krndelj, a odveden Viktor Rosenzweig.¹¹ U Kerestincu se vjerovalo da su ih odveli u neki drugi logor. Znalo se za »Danicu« i Gospić. Međutim, u četvrtak 10. jula poslije podne logoraši su saznali da su prethodnog dana deseterica odvedenih komunista strijeljani.¹² Kako su javljali ustaški oglasi, što su toga dana bili izlijepljeni po Zagrebu a uskoro i cijeloj NDH, oni su od »Pokretnog prijekog suda« osuđeni na smrt kao »duhovni začetnici« ubojstva zloglasnoga policijskog agenta Ljudevita Tiljka.¹³

Strijeljanje deseterice komunista iz Kerestince nedvojbeno je pokazivalo kamo vode daljnji postupci ustaša.¹⁴ Zbog toga je to istodobno bio i posljednji signal za organiziranje akcije spašavanja zatočenika.

¹¹ Isto, str. 265.

¹² Isto. Prema podacima iz Urudžbenog zapisnika Redarstvene oblasti za grad Zagreb, Adžija i ostali odvedeni iz Kerestince »prepraćeni su redarstvu u Gospić« istoga dana. Zatim se navodi da su 9. jula Adžija, Keršovani, Priča, Crnogorac, Bergman i Kuhn »dopraćeni« u Zagreb. (Podatke dobio od Mladena Plovanića.)

¹³ *Grada za povijest NOB-e u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, knj. 1, str. 97-98.

¹⁴ Ustaško Ravnateljstvo za javni red i sigurnost izdalo je okružnicu kojom se naređuje svim područnim organima u NDH da se oglasi o strijeljanju »izvjese na svim istaknutim mjestima« (AIHRPH, NG, kut. 244, f. 8).